

peis secundum oram maritimam cum equitatu Adrumenti Cn. Piso cum Maurorum circiter iii. millibus apparuit: ibi paulisper Cæsar ante portum commoratus, dum reliquæ naves convenirent, exponit exercitum. Cujus numerus in præsentia fuit peditum iii. millium, equitum cl., castrisque ante oppidum positis, sine injuria cujusquam consedit, cohibetque omnes a præda. Oppidani interim muros armatis complent. Ante portam frequentes considunt, ad se defendendum. Quorum numerus ii. legionum intus erat. Cæsar circa oppidum vectus, natura loci perspecta, redit in castra. Non nemo culpæ ejus, imprudentiæque assignabat, quod neque certum locum gubernatoribus, præfectisque, quem peterent, præceperat: neque, ut mos ipsius, consuetudoque superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tempore iis perfectis, locum certum peterent universi. Quod minime Cæsarem fefellerat. Namque nullum portum terræ Africæ, quo classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium præsidio fore suspicabatur: sed fortuito oblatam occasionem egressus aucupabatur. L. Plancus interim legatus petit a Cæsare, ut sibi daret facultatem cum Considio agendi, si posset aliqua ratione perducere ad sanitatem. Itaque data facultate, literas conscribit, et eas captivo dat ferendas in oppidum ad Considium. Quo simul atque captivus pervenisset, literasque, ut erat mandatum, Considio porrigere cœpisset, prius quam acciperet ille: „Unde *inquit*, istas? *Tum captivus*: ⁷ Venio a Cæsare. *Tunc Considius*: Unus est, *inquit*, Scipio imperator hoc tempore populi Romani;“ deinde in conspectu suo captivorum statim interfici jubet; literasque nondum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo, ad Scipionem perferendas.

⁷ *Venio a Cæsare.*) Lipsius Elector, libr. II. cap. 12. addit *imperatore*: forte ut responsioni Considii magis conveniret. Sed opus haud est additamento, quia suspicabatur Con-

sidius, literas mandatum habere, ut traderet urbem, qualem non acciperet nisi a Scipione. *Venio* Scaliger ut suspectum, aut superfluum uncis inclusit, quem secuti sunt alii.

CAPUT III.

Dum Cæsar castra movet, eruptio ex oppido fit. Galli numero minus triginta, duo millia hominum ad oppidum repellunt. Dum susceptum iter Cæsar persequitur, ex variis locis ad eum legationes veniunt, castra ipse ad Ruspinam, inde ad Leptim ponit, ubi intelligit, suas naves Uticam versus iter faceve. Mauri Cæsareos adiuvant. Cæsar in Sardiniam nuntios mittit auxilium petentes, et C. Sallustium Crispum in insulam Cercinam frumentatum, Rabirium vero Posthumum in Siciliam.

Postquam una nocte, et die ad oppidum consumpta, 5 neque responsum ullum a Consilio dabatur, neque ei reliquæ copiæ succurrebant, neque equitatu abundabat; et ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, et eas tironum: neque primo adventu convulnari exercitum volebat, et oppidi egregia munitio; difficilisque ad oppugnandum erat accessus, et nuntiabantur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias venire: non est visa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi, ne, dum in ea re Cæsar esset occupatus, circumventus a tergo ab equitatu hostium laboraret. Itaque castra cum 6 movere vellet, subito ex oppido erupit multitudo: atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Juba ad stipendium accipiendum: castraque, unde Cæsar egressus iter facere cœperat, occupant, et ejus agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res cum animadversa esset, subito legionarii consistunt, et equites quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minus xxx. Galli ⁸ Maurorum equitum ii. millia loco pellerent, urgerentque in oppidum. Postquam repulsi, et coniecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. Quod cum sæpius facerent, et modo insequerentur, modo rursus ab

⁸ *Maurorum equitum.*) Nuntiam collegerat. Tamen et post paulo sect. 6. tardiores ad insequendum erant Numidæ.

equitibus in oppidum repellerentur, cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, et parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. Ita quanto longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis, et castellis legationes venire, polliceri frumentum, paratosque esse, quæ imperrasset, facere. Itaque eo die castra posuit ⁹ ad oppidum Ruspina Kal. Januar. Inde movit, et pervenit ¹⁰ ad oppidum Leptim, liberam civitatem, et immunem. Legati ex oppido veniunt obviam: libenter se omnia facturos, quæ vellet, pollicentur. Itaque, centurionibus ad portas oppidi, et custodiis impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut injuriam faceret cuipiam incolæ, non longe ab oppido secundum litus facit castra. Eodem naves onerariæ, et longæ nonnullæ casu advenrunt. Reliquæ, ut est ei nuntiatum, incertæ locorum, ¹¹ Uticam versus petere visæ sunt. Interim Cæsar a mari non digredi, neque mediterranea petere propter navium errorem, equitatumque in navibus omnem continere (ut arbitror, ne agri vastarentur), aquam in naves jubet comportari. Remiges interim, qui aquatum e navibus exierant, subito equites Mauri, nec opinantibus Cæsarianis adorti multos jaculis convulneraverunt, nonnullos interfecerunt. Latent enim in insidiis cum equis inter convalles, et subito exeunt, non ut in campo cominus depugnent. Cæsar interim in Sardiniam nuntios cum literis, et in reliquis provinciis finitimas, dimisit, ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simulatque literas legissent, mittenda curarent, exoneratisque partim navibus longis, Rabirium Post-

⁹ Ad oppidum Ruspina.) Inter Adrumantum et Leptim, minorem situm Ptolemæus, Α' δρομυγτος κολωνια. Ρουσσπινα Δεπτις μικρα. Silius Italicus libr. III. vers. 260.

Quæque procul cernit non æquos Ruspina fluctus.

¹⁰ Ad oppidum Leptim.) Leptim parvam, ut modo vidi-

mus. Est enim alia Leptis magna. Plin. vers. 4.

Hic oppida libera, Leptis, Adrumantum, Ruspina.

¹¹ Uticam versus.) Utica cap. provinciae Africae, ever-sa Carthagine, necdum restituta, prope flumen Bagradam.

humum in Siciliam ad secundum commeatum accersendum mittit. Interim tum x. navibus longis ad reliquas naves onerarias conquirendas, quæ deerrassent, et simul mare tuendum ab hostibus jubet proficisci. Item C. Salustium Crispum prætorem ¹² ad Cercinnam insulam versus, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire jubet, quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita imperabat, itaque unicuique præcipiebat, ut, si fieri posset, nec locum ullum excusatio haberet, nec moram tergiversatio. Ipse interea ex perfugis, et incolis cognitis conditionibus Scipionis, et qui cum eo contra se bellum gerebant, ¹³ miserari (regium enim equitatum in provincia Africa Scipio alebat) tanta homines esse dementia, ut mallent regis esse vectigales, quam cum civibus in patria in suis fortunis esse incolumes.

¹² Ad Cercinnam insulam.) ¹³ Miserari.) Suple capis Supra Syrtem minorem e re- eorum provincialium. glione Rusparum et Tusdri.

CAPUT IV.

Cæsar Ruspina revertitur, et frumentatum it; postea classem conscendit contra hostes iturus, militibus perterritis, utpote ejus consilii inscius.

Cæsar ad ¹¹ Non. Januar. castra movet, Leptique ⁹ vi. cohortium presidio cum Saserna relicto, ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspina cum reliquis copiis convertit: ibique sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum villas frumentatum; oppidanisque imperat, ut plaustra, jumentaque omnia sequantur. Itaque magno frumenti invento numero, Ruspina redit. Hoc eum idcirco existimo fecisse, ne maritima oppida post se vacua relinqueret, præsidioque firmata ¹⁴

¹⁴ Ad classis receptacula.) Vossii notis legit classem quod Scaliger edidit ad classem receptacula, quem, ut solent, posteriores omnes classis. Videant, quibus copia est codices inspiciendi manu scriptos.

10 ad classis receptacula muniret. Itaque ibi relicto P. Sarsena fratre ejus, quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione, jubet comportari ligna in oppidum quam plurima: ipse cum cohortibus VII., quæ ex veteranis legionibus in classe cum Suipicio, et Vatinius rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido millia passuum 11., ibique 15 classem sub vesperum cum ea copia conscendit. Omnibus in exercitu insciis, et requirentibus Imperatoris consilium, magno metu, ac tristitia sollicitabantur. Parva enim cum copia, et ea tironum, neque omni exposita, in Africa contra magnas copias, et insidiosæ nationis, equitatumque innumerabilem se expositos videbant; neque quidquam solatii in præsentia, neque auxilium in suorum consilio animadvertabant, nisi in ipsius Imperatoris vultu, vigore, mirabilique hilaritate: animum enim altum, et erectum præ se gerebat. Huic acquiescebant homines, et in ejus scientia, et consilio omnia sibi proclivia omnes fore sperabant.

15 Classem cum ea copia conscendit.) Cum copiis, manu, parte exercitus, ut mox, parva enim cum copiâ et ea tironum, Salust. Catilin. extremo, ex omni

neque in prælio neque in fuga quisquam civis ingenuus captus est. Et Virg. Æn. libr. 2. vers. 564. Respicio, et, quæ sit me circum copia, lustrò.

CAPUT V.

Cæsar egressus navibus milites ad Ruspina reducit: ipse inde frumentatum it: inde hostibus appropinquantibus, suos ad pugnam parat. Labienus, et duo Pacidii aciem instruunt. Hostes novo genere pugne Cæsareos turbant: refertur ordo, quo uterque exercitus procedit.

M. Petreius, et Cn. Piso suis auxiliatur. Cæsarei, prælio redintegrato, hostes pellunt.

11 Cæsar in navibus una nocte consumpta, jam cælo albente, cum proficisci conaretur, subito navium pars, de qua timebat, ex errore eodem conferebatur. Hic re cognita, Cæsar celeriter de navibus imperat omnes egredi, atque armatos in litore reliquos adve-

nientes milites expectare. Itaque sine mora navibus eis in portum receptis, et advectis militum, equitumque copiis, rursus ad oppidum Ruspina redit atque ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis xxx. frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Cæsaris consilium; illum cum classe navibus onerariis, quæ deerrassent, subsidis ire clam hostibus voluisse, ne casu imprudentes suæ naves in classem adversariorum inciderent: neque eam rem eos voluisse scire, qui in præsiidiis relicti sui milites fuissent; ne illi propter scorum paucitatem, et hostium multitudinem, metu deficerent. Interim cum jam Cæsar progressus esset a castris circiter millia passuum 111. per speculatores, et 16 antecessores equites nuntiatur ei, copias hostium haud longe a se visas. Et hercle cum eo nuntio pulvis ingens conspici cœptus est. Hac re cognita, Cæsar celeriter jubet equitatum universum, cujus copiam habuit in præsentia non magnam, sagittarios, quorum parvus e castris exierat numerus, arcessi, atque ordinatim singula se leniter consequi: ipso antecedente cum paucis armatis. Jamque, cum procul hostis conspici posset, 17 milites in campo jubet galeari, et ad pugnam parari: quorum omnino numerus fuit xxx. cohortium cum equitibus ed. et sagittariis. Hostes interim, quorum dux 13 erat Labienus, et duo Pacidii, aciem dirigunt mirabili longitudine non peditum, sed equitum confertam, et inter eos levis armaturæ Numidas, et sagittarios pedites interposuerant, et ita condensaverant, ut procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur: et dextrum, ac sinistrum cornu magnis equitum copiis firmaverant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem. Sagittarios ante aciem constituit; equites dextro, sinistroque cornu opponit; et ita præcipit, ut providerent, ne multitudine equitatus hostium circumvenirentur: existimabat enim se

16 Antecessores equites.) Qui agmen antecedunt, ut locum castris deligant: aut de via, qua exercitus ducantur, despiciant. Turneb. adv. xxiv. 16.

17 Milites jubet galeari.) Galeas indui, et armari. Hinc Minerva galeata dicitur Cic. N. D. i. cap. 36.

- cum pedestribus copiis, acie instructa, dimicaturum.
- 14 Cum utrinque expectatio fieret; neque Cæsar se moveret, et cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis, quam viribus, discernendum videret; subito adversariorum equitatus sese extendere, et in latitudinem promovere, collesque complecti, et Cæsar's equitatum extenuare, simulque ad circumeundum comparare se cœperunt. Cæsariani equites eorum multitudinem ægre sustinebant. Acies interim mediæ cum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis Numidæ levis armaturæ cum equitibus procurant, et inter legionarios pedites jacula coniciunt. Hic cum Cæsariani in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebant: pedites interim resistebant, dum equites rursus, cursu renovato, peditibus suis succurrerent.
- 15 Cæsar, novo genere pugnæ oblato, cum adinverteret ordines suorum in procurando turbari, (pedites enim, dum equites longius a signis persequuntur, latere nudato, a proximis Numidis jaculis vulnerabantur, equites autem hostium pilum militis cursu facile vitabant) edicit per ordines, ne quis miles a signis iv. pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni suorum multitudine confusus Cæsaris paucitatem circumire conatur. Equites Juliani pauci, multitudine hostium defessi, equis convulneratis, paulatim cedere: hostis magis, magisque instare. Ita puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis, Cæsarisque copiis in orbem compulsis, 18
- 16 intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebantur. Labienus in equo capite nudo, versari in prima acie, simul suos cohortari, nonnunquam legionarios Cæsaris ita appellare: „Quid tu, *inquit*, miles tiro, tam feroculus es? Vos quoque iste verbis infatuavit. In magnum mehercule vos periculum impulit. Misereor vestri. *Tum miles*: Non sum, *inquit*, tiro, Labiene, sed de legione x. veteranus. *Tum Labienus*: non agnosco,

18 *Intra cancellos.*) Veluti illis pugnent. *Cancellos enim hoc damnati bestiis, intra septa loco septa sunt.* conclusis, objiciuntur, ut cum

inquit, signa Decumanorum. *Tum miles*: Jam me, qui sim, intelliges.“ Simul cassidem de capite dejecit, ut cognosci ab eo posset, atque ita pilum viribus contortum dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverso pectori affixit, et ait: „Labiene, Decumanum militem, qui te petit, scito esse.“ Omnium tamen animi in terrorem coniecti, et maxime tironum: circumspicere enim Cæsarem, neque amplius facere, nisi hostium jacula vitare. Cæsar interim, consilio hostium cognito, jubet aciem in longitudinem quam maximam porrigi, et alternis conversis cohortibus, ut una post alteram ante signa tenderet. 19 Ita coronam hostium dextro, sinistroque cornu mediam dividit: et unam partem ab altera exclusam equitibus intrinsecus adortus, cum peditatu telis coniectis in fugam vertit: neque longius progressus, veritus insidias, se ad suos recipit. Idem altera pars equitum, peditumque Cæsaris facit. His rebus gestis, et procul hostibus repulsis, convulneratisque, 20 ad sua præsidia sese, sicut erat instructus, recipere cœpit. Interim M. 18

Peterejus, 21 et Cn. Piso cum equitibus Numidis electis, peditatuque ejusdem generis satis grandi, ex itinere recta subsidio suis occurrunt. At hostes, suis ex terrore firmatis, rursusque renovatis animis, legionarios conversis equitibus se recipientes novissimos adoriri, et impedire cœperunt, quominus se in castra reciperent. Hac re animadversa, Cæsar jubet signa converti, et medio campo redintegrari prælium. Cum ab hostibus eodem modo pugnaretur, nec cominus ad manus rediretur, Cæsarisque equites, et iumenta ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata ad insequendum hostem, perseverandumque cursum tardiozem haberent, dieique pars exigua jam reliqua esset, cohortibus, equitibusque

19 *Ita coronam hostium.*) Acie hostium undique instaurantem.

20 *Ad sua præsidia.*) Castra, ut ipse cap. 5. sect. 18. quo minus se in castra recipere-

vent.
21 *Et Cn. Piso.*) De quo Tacitus anual. II. cap. XLIII. consulatur. An idem de quo Val. Maximus libr. VI. cap. II. non liquet.

circumdatis imperat, ²² ut uno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent, atque eorum essent potiti. Itaque, signo dato, cum jam hostes languide, negligenterque telamitterent, subito immittit cohortes, turmasque suorum: atque puncto temporis hostibus nullo negotio campo pulsus, post collemque dejectis, nacti locum, atque ibi paullisper commorati, ita ut erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones. Itemque adversarii male accepti, tum demum se ad sua praesidia contulerunt.

²² *Ut uno ictu.*) Continuo jactu telorum.

CAPUT VI.

Cognoscitur hostium consilium ex perfugis adversariorum. Petrejus in praelio vulneratur. Caesar diligentissime sua castra munit, et intelligit, Scipionem suas copias cum Petrejo, et Labieno conjungere velle: ex Africa res necessarias arcessit. Labienus saucios Adrumetum deferendos curat.

¹⁹ Interim ea re gesta, et praelio dirempto, ex adversariis perfugae plures ex omni hominum genere, et praeterea intercepti hostium complures equites, peditesque: ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac mente, et conatu venisse, ut novo, atque inusitato genere praelii tirones, legionarii que pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumventi opprimerentur. Et ita Labienum dixisse pro concione, tantam sese multitudinem auxiliorum adversariis subministraturum, ut etiam caedendo in ipsa victoria fatigati vincerentur, atque a suis superarentur. Quippe qui in illorum sibi confideret multitudine: Primum, quod audierat Romae legiones veteranas dissentire, neque in Africam velle transire: deinde quod triennio in Africa suos milites consuetudine retentos, fideles jam sibi effecisset; maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum, levisque armaturae. Praete-

rea ex fuga, praelioque Pompejano, quos secum a Brundisio transportaverant, equites Germanos, Gallosque, ibique postea ²³ ex hybridis libertinis, servisque conscripserat, armaverat, equoque frænato uti condocuerat. Praeterea regia auxilia, elephantum cxx., equitatusque innumerabilis. Deinde legiones conscriptae ex cujusque modi, generisque ²⁴ amplius xii. millibus. Hac spe, atque ea audacia inflammatus Labienus cum equitibus Gallis, Germanisque mdc. ²⁵ Numidarum sine frænis viii. millibus, praeterea Petrejo auxilio adhibito equitibus mc. peditum, ac levis armaturae quater tantis, sagittariis, ac funditoribus, ²⁶ hippopototisque compluribus. His copiis pridie Non. Januar. post diem tertium, quam Africam attigit, ²⁷ in campis planissimis, purissimisque ab hora diei quinta usque ad solis occasum est decertatum. In eo praelio Petrejus graviter ictus ex acie recessit. Caesar interim ²⁰ castra munire diligentius, praesidia firmare majoribus copiis, vallumque ab oppido Ruspina usque ad mare deducere, et a castris alterum eodem, quo tutius ultro, citroque commeare, auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent: tela, tormenta que ex navibus in castra comportare, remigum partem ex classe Gallorum, Rhodiorumque, ²⁸ Epibatarumque armare, et in castra evocare, uti, si posset, eadem ratione, qua adversarii, levis armatura interjecta inter equites suos interpone-retur: sagittariisque ex omnibus navibus ²⁹ Ituraeis,

²³ *Ex hybridis libertinis.*) Ex patre Romano, matre peregrina: Hybridae enim ex imparibus parentibus nati.

²⁴ *Amplius xii.*) Vulgo addunt millibus, contra fidem scriptorum manu: etiam improbante Lipsio Elect. II. 22.

²⁵ *Numidarum sine frænis.*) Quod proprium hujus gentis, Silius l. i. vers. 215.

Numidae gens inscia fræni.

²⁶ *Hippopototisque.*) Vide Bell. Civil. libr. 3. c. 2. sect. 4.

²⁷ *In campis planissimis, pu-*

rissimisque.) Qui sine arboribus, fruticetis, fossis, aliisque pugnae impedimentis. Livius xxiv. 14. *signis collatis dimicaturum puro, ac patenti campo, ubi sine ullo insidiarum metu, vera virtute geri res posset.*

²⁸ *Epibatarum.*) Vide Bell. Alex. cap. 3. sect. II.

²⁹ *Ituraeis.* Iturae regio in Syriae, et Arabiae confinio, ex sacra etiam historia nota. Quidam libri *Ituraeis*: etiam Cicero Philipp. II. 8.

Syriis, et cujusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias. Audiebat enim, Scipionem post diem tertium ejus diei, quo praelium factum erat, appropinquare, copias suas cum Labieo, et Petrejo conjungere, quorum copiae legionum VIII. et equitum IV. millium esse nuntiabantur: officinas ferrarias instruere, sagittasque, et tela uti fierent complura, curare, glandes fundere, sudes comparare, literas in Siciliam, nuntiosque mittere, ut sibi crates, materiamque congerent ad arietes, cujus inopia in Africa esset: præterea ferrum, plumbumque mitteretur. Et animum etiam advertibat, frumento se in Africa, nisi importato, uti non posse. Priore enim anno, propter adversariorum delectus, quod stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse factam; præterea ex omni Africa frumentum adversarios in paucis oppida, et bene munita comportasse, omnemque regionem Africa exinanisse frumento; oppida, præter pauca, quæ ipsi suis præsiis tueri poterant, reliqua dirui, atque deleri, et eorum incolas intra sua præsidia coegisse commigrare, agros desertos, ac vastos esse. ²¹ Hac necessitate Cæsar coactus, privatos ambiendo, et blande appellando, aliquantulum frumenti numerum in sua præsidia congesserat; et eo parce utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, et alternas cohortes in statione habere propter hostium multitudinem, Labienus saucios suos, quorum numerus maximus fuit, jubet in plaustris deligatos Adrumentum deportari. Naves interim Cæsaris onerariæ errabundè male vagabantur, incertæ locorum, atque castrorum suorum: quas singulas scaphæ adversariorum complures adortæ incenderant, atque expugnaverant. Hac re nuntiata Cæsari, classes circum insulas, portusque disposuit, quo tutius comæatus supportari posset.

CAPUT VII.

Cn. Pompejus filius inflamatus verbis M. Catonis in Mauritaniam proficiscitur, et ad oppidum Ascurum accedit. Oppidani Pompejanos, eruptione facta, in naves compellunt. Pompejus ad insulas Baleares iter habet.

M. ³⁰ Cato interim, qui Uticæ præerat, ³¹ Cn. ²² Pompejum filium multis verbis, assidueque objurgare non desistebat. „Tuus, *inquit*, pater, istius ætatis cum esset, et animadvertisset, Rempublicam ab ³² audacibus, sceleratisque civibus oppressam, bonosque aut interfectos, aut exilio multatos patria, civitateque carere; gloria, et animi magnitudine elatus, privatus, atque adolescentulus, paterni exercitus reliquiis collectis, pene oppressam funditus, et deletam Italiam, urbemque Romanam in libertatem vindicavit: idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quæ est per gentes clarissima, notissimaque, conciliavit; ³³ adolescentulusque atque eques Romanus triumphavit. Atque ille, non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti majorum dignitate parta, neque tantis clientelis, nominisque claritate præditus, in Rempublicam est ingressus. Tu contra et patris nobilitate, et dignitate, et per te ipse satis animi magnitudine, diligentiaque præditus, nonne enteris, et proficisceris ad paternas clientelas, auxilium tibi, Reique publicæ, atque optimo cuique efflagitatum? „His verbis hominis gravissimi ²³ incitatus adolescentulus, cum naviculis cujusquemodi generis xxx., inibi paucis rostratis, profectus ab Utica est in Mauritaniam, ³⁴ regnumque Bogudis est in-

³⁰ *M. Cato, qui Uticæ præerat.*) Quæ urbs caput fuit provincie Africa, Carthagine ever-
sa, necdum restituta.

³¹ *Pompejum filium.*) Hic major fuit filiorum Pompeji: minor Sextus.

³² *Audacibus, sceleratisque.*) Mario, Cinna, Carbone.

³³ *Adolescentulusque atque eques Romanus triumphavit.*) Eadem Cicero pro lege Manilia cap. 21.

³⁴ *Regnumque Bogudis.*) Quæ Mauritanie pars occidentalis erat, ad fretum Herculeum, et Oceanum pertingens. Bogud autem rex studebat Cæsari,

gressus: expeditoque exercitu, numero servorum, liberorumque 11. millium, cuius partem inermem, partem armatam habuerat, ³⁵ ad oppidum Ascurum accedere cœpit: in quo oppido præsidium fuit regium, Pompejo adveniente, oppidani ³⁶ usque eo passi propius eum accedere, donec ad ipsas portas, ac murum appropinquaret, subito eruptione facta, prostratos, perterritosque Pompejanos in mare passim, navesque compulerunt. Ita re male gesta Cn. Pompejus filius naves inde avertit, neque postea litus attigit, classemque ³⁷ ad insulas Baleares versus convertit.

³⁵ Ad oppidum Ascurum.) Mauritimum oppidum Mauritaniæ, quæ sub Bogude erat, ejus vero nulla exstat apud Geographos mentio. Neque enim est *Rusucurium* Plinii vers. 2. Ποσειδωνος Πτολεμαϊ, ut quidam crediderunt: quia hoc in Bocchi regno erat, longe reductum a finibus Bogudianis.

³⁶ Usque eo passi.) Sustinuerunt, ausi sunt.

³⁷ Ad insulas Baleares versus.) Sæpe boni scriptores τὴν versus præpositionem addunt. Cæsar l. xi. ad Oceanum versus. Et libr. xii. 8. extr. movet in *Arvernos versus*. Baleares insulæ Hispanici maris, quarum exceleutes erant funditores, Cæsar *B. Gall.* libr. 2. cap. 3. sect. 7. Obiacent litori Tarraconensi.

CAPUT VIII.

Scipio se cum Petrejo, et Labieno conjungit. Cæsarei magna rerum necessariorum inopia laborant.

²⁴ Scipio interim cum iis copiis, quas paulo ante demonstravimus, Uticæ grandi præsidio relicto, profectus, primum Adrumeti castra ponit: deinde ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto, cum Petreji, et Labieni copiis se conjungit: atque unis castris factis, 111. millia pasuum longe considunt. Equitatus interim eorum circum Cæsaris munitiones vagari, atque eos, qui pabulandi, aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere, et ita omnes adversarios intra munitionem continere. Quare Cæsariani gravi annona sunt conflictati, ideo quod nondum neque ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus supportatus erat, neque per anni tempus in mari classes si-

ne periculo vagari poterant: neque amplius millia passuum vi. terræ Africæ quoquo versus tenebant, pabulique inopia premebantur. Qua necessitate coacti veterani milites, equitesque, qui multa terra, marique bella conficissent, et periculis, inopiaque tali sæpe essent conflictati, alga e litore collecta, et aqua dulci eluta, et ita jumentis esurientibus data, vitam eorum producebant.

CAPUT IX.

Rex Juba ad ferendum suis auxilium e regno egreditur. P. Silius, et Rex Bogud cum copiis ad regnum Juba proficiscantur, Cirtamque capiunt. Juba in subsidium suarum rerum revertitur.

Dum hæc ita fierent, ³⁸ Rex Juba, cognitis Cæsaris difficultatibus, copiarumque paucitate, non est visum dari spatium convalescendi, augendarumque ejus opum. Itaque comparatis equitum magnis, peditumque copiis subsidio suis; egressus e regno, ire contendit. ³⁹ P. Silius interim, et Rex Bogud, conjunctis suis copiis, cognito ⁴⁰ regis Juba egressu, propius ejus regnum copias suas admove: ⁴¹ Cirtamque oppidum ejus regni opulentissimum adorti, paucis diebus pugnando, capiunt, et præterea ⁴² duo oppida Gætulorum: quibus cum conditionem ferrent, ut oppido excederent, idque sibi vacuum traderent, conditionemque repudiassent, postea ab eis capti, interfectique sunt omnes, inde progressi agros, oppidaque vexare non desistunt. Quibus rebus cognitis Juba, cum

³⁸ Rex Juba non est visum.) Non coherent. Scribendum, *regi Juba, non est visum*, nec parenthesi, *non est visum*; cætera includi possunt, quia itaque non sinit, eoque post illam rectum casum pertrahi.

³⁹ P. Silius.) Hic Italia pulsus, exilium in Mauritania tolleravit, et collectis aliis exulibus, ac manu quadam a Bogude impetrata, Cæsaria auxilio venit,

nullo ab eo beneficio adfectus, Dio Cassius hæc plenius narrat initio libri XLIII. qui vera Bocchum nominat pro Bogude.

⁴⁰ Regis Juba egressu.) Juba regis Numidarum.

⁴¹ Cirtamque oppidum.) Caput, et regiam Numidiæ.

⁴² Duo oppida Gætulorum.) Gætulia enim μέρος τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ pars regni illius Juba erat, Dio Cass. de loco.

jam non longe a Scipione, atque ejus ducibus abesset. capit consilium, satius esse, sibi, suoque regno subsidio ire, quam dum alios adiuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utraque re expelleretur. Itaque rursus se recepit, atque auxilia a Scipione etiam abduxit, sibi, suisque rebus timens: elephantisque xxx. relictis, suis finibus, oppidisque ⁴³ suppetias profectus est.

⁴³ *Suppetias profectus est.*) Ut *petias ire*, ἠλλειπτικῶς, vel supra cap. 3. sect. 5. *suppetias in*, vel *laturus, ad ferendum, venire*: et inferius c. 16. sect. aut simili subaudito. 39. et cap. 17. sect. 41. sup-

CAPUT X.

Cæsar, literis in omnes partes missis, civitates de suo in Africam adventu certiores facit: ad eum ex oppidis nobiles viri accurrunt, suasque calamitates narrant. Cæsar Allieno et Rabirio Posthumo scribit, ut exercitus statim trasportetur in auxilium Africæ. Scipio aciem suam instruit, cujus rei ordo refertur.

²⁶ Cæsar cum de suo interim adventu dubitatio in provincia esset, neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum cum copiis in Africam venisse, conscriptis literis circum provinciam, omnes civitates facit de suo adventu certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere, et in castra Cæsar's devenire, et de adversariorum ejus acerbitate, crudelitateque commemorare cœperunt: quorum lacrymis, querelisque Cæsar commotus, cum antea constitisset in stativis castris, æstate inita, cunctis copiis, auxiliisque accitis, bellum cum adversariis gerere instituit: literisque celeriter in Siciliam ad Allienum, et Rabirium Posthumum conscriptis, et ⁴⁴ per Catascopum missis, „ut sine mora, aut ulla excusatione hiemis,

⁴⁴ *Per Catascopum.*) Per exploratorem. Hesychius: Κατάσκοποι κατοκπέγοντες, ἐπίβου-

λαί, ἀδῶλων ἐξίχρηται, δολοί.

ventorumque, exercitus sibi quam celerrime transportaretur: Africam provinciam perire, funditusque everti a suis inimicis: quod nisi celeriter sociis foret subventum, præter ipsam Africam terram, nihil, ne tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere, insidiisque reliquum futurum. „Atque ipse in tanta erat festinatione, et expectatione, ut postero die, quam misisset literas, nuntiumque in Siciliam, classem, exercitumque morari diceret; noctes, diesque oculos, mentemque ad mare dispositos, directosque haberet. Nec mirum, animadvertibat enim villas exuri; agros vastari, pecus diripi, trucidarique, oppida, castellaque dirui, deserique, principesque civitatum aut interfici, aut in catenis teneri: liberos eorum obsidum nomine in servitutem abripi. Iis se in miseris, suamque fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem, esse non posse. Milites interim in opere excedere, castra munire, turres, castella facere, molesque jacere in mare non intermittere. Scipio interim elephantos hoc modo condocere instituit, ²⁷ 11. instruxit acies: unam funditorum contra elephantos, quæ quasi adversariorum locum obtineret, et contra eorum frontem adversam lapillos minutos mittit: deinde in ordinem elephantos constituit: post illos autem aciem suam instruxit, ut, cum ab adversariis lapides mitti cœpissent, et elephantis ⁴⁵ perterriti se ad suos convertissent, rursus a sua acie lapidibus missis eos converterent adversum hostem: quod ægre, tardeque fiebat: rudes enim elephantis, multorum annorum doctrina, usuque vetusto vix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur.

⁴⁵ *Perterriti se ad suos convertissent.*) Plin. viii. 8. de elephantis: *Vulnerati, et territi retro semper cedunt, laud minorum partium suarum pernicie.*

CAPUT XI.

C. Virgilius Petronius Cæsarianas naves insectatur. Duo Titi Hispani ad Scipionem perducti interficiuntur. Labienus Leptim frustra oppugnat.

28 **D**um hæc ad Ruspina ab utrisque ducibus administrantur, C. Virgilius Petronius, qui ⁴⁶ Thapso oppido maritimo præerat, cum animadvertisset naves singulas cum exercitu Cæsaris incertas locorum, atque castrorum suorum vagari: occasionem nactus, navem, quam ibi habuit actuariam, complet militibus, et sagittariis: eidem scaphas de navibus adjungit; ac singulas naves Cæsarianas consecrari cœpit: et cum plures adortus, pulsus, fugatusque inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari, forte incidit in navem, in qua erant duo Titi Hispani adolescentes, tribuni legionis v., quorum patrem Cæsar in senatum legerat, et cum his ⁴⁷ T. Salienus centurio legionis ejusdem, qui M. Messallam legatum obsederat Mæsanæ, et seditiosissima oratione apud eum est usus: idemque et pecuniam, et ornamenta triumphii Cæsaris retinenda, et custodienda curaverat: et ob has causas timebat sibi. Hic propter conscientiam peccatorum suorum persuasit adolescentibus, ut repugnarent, seseque Virgilio traderent. Itaque deducti a Virgilio ad Scipionem, custodiibus traditi, et post diem III. sunt interfecti. Qui cum ducerentur ad necem, petisse dicitur major Titus a centurionibus, uti se priorem, quam fratrem, interficerent; idque ab eis facile impetrasse, atque ita

29 esse interfectos. Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus quotidie mutuis prællis inter se pugnare non intermittunt: nonnumquam etiam Germani, Gallique Labieniani cum Cæsaris equitibus, fide data, inter se co-

⁴⁶ Thapso oppido maritimo.) Quod ab Ruspina in austrum recepit.

⁴⁷ T. Salienus.) Qualis hic fuerit, infra c. 22. sect. 54. proditur.

loquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, ⁴⁸ cui præerat Saserna cum cohortibus III. opugnare, ac vi irrumperere conabatur: quod a defensoribus propter egregiam munitionem oppidi, et tormentorum multitudinem, facile, et sine periculo defendebatur. Quod ubi ejus facere equitatus sæpius non intermittebat, et cum forte ante portam turma densa adstitisset, ⁴⁹ Scorpione accuratius misso, atque eorum decurione percusso, ⁵⁰ et ad Decumanam defixo, reliqui perterriti, fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti oppidum tentare.

⁴⁸ Cum præerat Saserna.) Cum sex cohortibus Lepti impositus. Vide supra l. VII. cap. II. sect. 25 de hac machina. *Supr. c. 4. sect. 9.* Tres ergo ⁵⁰ Et ad Decumanam defixo.) fuerunt forte abductæ, quia hic Quidam asterisco notant, quasi tantum tres in præsidio dicuntur fuisse: aliis decumana scutum amplissimum, auctore Festo: ut nihil desideretur.

CAPUT XII.

Scipio suas copias prope Cæsaris castra ponit. Cæsar suos intra munitiones recipit, et quædam mandata dat. Scipio concionem ad suos habet Cæsaris desperatione. Plures e Scipionis castris fugiunt.

Scipio interim fere quotidie non longe a suis castris passibus ccc. instruere aciem, ac majore diei parte consumpta, rursus se in castra recipere. Quod cum sæpius fieret, neque ex Cæsaris castris quisquam prodiret; neque propius ejus copias accedere, despecta patientia Cæsaris, exercitusque ejus, universis copiis productis, elephantisque turritis xxx. ante aciem instructis, quam latissime potuit, porrecta equitum, pedumque multitudine, uno tempore progressus, haud ita longe a Cæsaris castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis, Cæsar jubet milites, qui extra munitiones processerant, quique pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia vallum petierant, quæque ad eandem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim, modesteque sine tumultu, aut terrore

se recipere, atque in opere consistere. Equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, ut usque eo locum obtinerent, quo paullo ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perveniret: quod si proprius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. Alii quoque equitatu edicit, uti quisque suo loco paratus, armatusque præsto esset. At hæc non ipse per se coram, cum de vallo perspicularetur, sed ⁵¹ mirabili peritus scientia bellandi, in prætorio sedens, per speculatores, et nuntios imperabat, quæ fieri volebat. Animadvertibat enim, quamquam magnis essent copiis adversarii freti, tamen sæpe a se fugatis, pulsis, perterritisque, et concessam vitam, et ignota peccata; quibus esse rebus numquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia, conscientiaque animi victoriæ fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Præterea ipsius nomen, auctoritasque magna ex parte eorum exercitus minuebat audaciam. Tum egregiæ munitiones castrorum, et valli, fossarumque altitudo, et ⁵² extra vallum styli cæci, mirabilem in modum consiti, vel sine defensoribus aditum adversariis prohibebant. Scorpionum, captapultarum, cæterorumque telorum, quæ ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. Atque hæc propter exercitus sui præsentis paucitatem, et tirocinium præparaverat, non hostium vi, et motu commotus, patientem se, timidumque hostium opinioni præbebat. Neque idcirco copias, quamquam erant paucæ, tironumque, non educabat in aciem, quod victoriæ suorum diffideret; sed referre arbitrabatur, cujusmodi victoria esset futura. Turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisque exercitibus devictis, tot, tam claris victoriis partibus, ab reliquis copiis adversariorum suorum ex fuga collectis se cruentam adeptum existimari victoriam. Itaque

⁵¹ *Mirabili peritus scientia.*) Italicus l. 2. v. 415.
Lipsio Elect. II. 22. displicet
peritus: substituit *penitus*.

⁵² *Extra vallum styli cæci.*) Sic Æn. 5. v. 164. *cæca saxa*
Stimuli in terram defixi, tectique, ut mius videantur. Sillus

Et *stylus oculitur*, cæcum in
vestigia telum.

Sunt sub aquis latentia.

constituerat gloriam, exaltationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in ⁵³ secundo comæatu occurrisset. Scipio interim paulisper, ut ante dixi, ³² in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Cæsarem videretur, paulatim reducit suas copias in castra; et concione advocata, de terrore suo, desperationeque exercitus Cæsaris verba facit: et cohortatus suos, ⁵⁴ victoriam propriam se eis brevi daturum pollicetur. Cæsar jubet milites rursus ad opus redire, et per causam munitionum, tirones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ, Getulique diffugere quotidie ex castris Scipionis, et partim in regnum se conferre, partim, quod ipsi, majoresque eorum ⁵⁵ beneficio C. Marii usi fuissent, Cæsaremque ejus affinem esse audiebant, in ejus castra perfugere cæteratim non intermittunt. Quorum ex numero electos homines illustriores Getulos, literis ad suos cives datis, cohortatus, ut manu facta, se, suosque defenderent, et ne suis inimicis, adversariisque dicto audientes essent, mittit.

⁵³ *In secundo comæatu.*) Itu
altero navium, quæ ex Sicilia
legiones transportarent. Vide in
frâ c. 16. sect. 37. et c. 18. sec. 44.

⁵⁴ *Victoriam propriam.*) Et in
fra c. 31. sect. 82. ita locutus est,
⁵⁵ *Beneficio C. Marii usi.*) In
bello Jugurthino.

CAPUT XIII.

Legati ab Acilla ad Cæsarem veniunt auxilium petentes; Cæsar C. Messium Acillam mittit, quo Considius Longus se confert, sed viso ibi præsidio Cæsareo Adrummentum revertitur, rursusque obsidionem Acillæ parat.

Dum hæc ad Ruspina fiunt, ⁵⁶ legati ex Acilla ³³ civitate libera, ⁵⁷ etiam undique ad Cæsarem veniunt, se-

⁵⁶ *Legati ex Acilla.*) Nusquam
hujus nominis civitas adparet in
Africa. Non ergo dubitant eru-
diti, esse *Acollam* Strabonis, Li-
vii, Stephani; seu *Αχολα*: *Acollam*
Ptolemæi, in eodem litore
sitam, quo Ruspina, Leptis, Thapsus.
Vide Holsten. ad Ortel.
Accedit, quod Strabo æque ut
Hirtius dixit *ἐλευθέραν πολιν*

liberam civitatem, l. xvii. p. 372.
⁵⁷ *Etiam undique.*) Nimis
laxe hoc dictum videtur Phil.
Rubenio Elect. II. 4. nec Fulvii
codex divisione, et jam rem applicat.
Quapropter conjicit et
immuni legendum, sicut supra
c. 3. sect. 7. noster: *pervenit ad*
oppidum Leptim, liberam civitatem, et immunem.

que paratos quæcumque imperasset, et libenti animo facturos pollicentur: tantum orare, et petere ab eo, ut sibi præsidium daret, quo tutius id, et sine periculo facere possent; se et frumentum, et quæcumque res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. Quibus rebus facile a Cæsare impetratis, præsidioque dato, C. Messium ædilitia functum potestate Acillam jubet proficisci. Quibus rebus cognitis, Considius Longus, qui Adrumæti cum II. legionibus, et equitibus dcc. præerat, celeriter ibi parte præsidii relicta, cum VIII. cohortibus Acillam ire contendit. Messius celeriter itinere confecto, prior Acillam cum cohortibus pervenit. Considius interim, cum ad urbem cum copiis accessisset, et animadvertisset, præsidium Cæsaris ibi esse, non ausus periculo suo rem facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit; deinde paucis post diebus, equestribus copiis a Labieno adductis, rursus Acillanos castris positus obsidere cœpit.

CAPUT XIV.

C. Decius, adveniente Cercinnam C. Sallustio, fugit. Alienus magnas copias ad Cæsarem in Africam mittit. Scipio duos ex Gætulis mittit in castra Cæsaris ad speculandum; hi producti Cæsarem alloquuntur.

34 **P**er id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante diebus missum a Cæsare cum classe demonstravimus,⁵⁸ Cercinnam pervenit: cujus adventu C. Decius quæstorius, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat commeatui, parvulum navigium nactus consendit, ac se fugæ commendat. Sallustius interim prætor a Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in castra ad Cæsarem mittit.⁵⁹ Alienus interim pro-

⁵⁸ Cercinnam pervenit.) Vide supra c. 3. sect. 8.

⁵⁹ Alienus interim proconsul e Lilybæo.) Sicilia a prætoribus

regebatur: belli tempore nunquam in provincia proconsules pro prætoribus erant, quod de Asia manifestum est.

consul e Lilybæo in naves onerarias imponit legiones XIII., et XIV., et equites Gallos DCCC., funditorum, sagittariorumque mille; ac secundum comæatum in Africam mittit ad Cæsarem. Quæ naves, ventum secundum nactæ, quarta die in portum ad Ruspianam, ubi Cæsare castra habuerat, incolumes pervenerunt. Ita Cæsare duplici lætitia, ac voluptate uno tempore auctus, frumento, auxiliisque tandem suis exhilaratis, annonæque levata sollicitudine, deponit legiones, equitesque ex navibus egressos jubet ex languore, nauseaque reficere; dimissos in castella, munitionesque disponit. Quibus rebus Scipio,³⁵ quique cum eo essent comites, mirari, et requirere, C. Cæsarem, qui ultro consuesset bellum inferre, ac læcesse prælio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur. Itaque ex ejus patientia in magnum timorem conjecti, ex Gætulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis præmiis, pollicitationibusque propositis, pro perfugis, speculandi gratia, in Cæsaris castra mittunt, qui simul ac ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine periculo vera proloqui. Potestate facta, „Sæpenumero, inquit, Imperator, complures Gætuli, qui sumus clientes C. Marii, et propemodum omnes cives Romani, qui sunt in legione IV., et VI. ad te volumus, in tuaque præsidia confugere; sed custodiis equitum Numidarum, quo id sine periculo minus faceremus, impediēbamur; nunc data facultate pro speculatoribus missi a Scipione, ad te cupidissime venimus, ut perspiceremus, num quæ fossæ, aut insidiæ elephantis ante castra, portasque valli factæ essent, simulque consilia vestra contra eandem bestias, comparisonemque pugnæ cognosceremus, atque ei renuntiarem.“ Qui collaudati a Cæsare, stipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur, quorum orationem celeriter veritas comprobavit; namque postero die ex legionibus iis, quas Gætuli nominaverant, milites legionarii complures a Scipione in castra Cæsaris perfugerunt.

CAPUT XV.

M. Cato milites ex quovis genere lectos mittit in Scipionis castra. Legati Tisdro egressi ad Cæsarem se conferunt, auxilium petetens. P. Silius castellum, in quo erant Juba impedimenta, expugnat.

³⁶ Dum hæc ad Ruspnam geruntur, M. Cato, qui Uticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, servorum denique, et cujusque modi generis hominum, qui modo per ætatem arma ferre poterant, habere, atque sub manum Scipionis in castra submittere non intermittit. Legati interim ⁶⁰ ex oppido Tisdro, ⁶¹ in quod tritici modium millia ccc. comportata fuerant a negotiatoribus Italicis, aratoribusque, ad Cæsarem venire, quantaque copia frumenti apud se sit, docent, simulque orant, ut sibi præsidium mittat, quo facilius et frumentum, et copiæ suæ conserventur. Quibus Cæsar in præsentia gratias agit, præsidiumque brevi tempore se missurum dicit: cohortatusque ad suos cives jubet proficisci. ⁶² P. Silius interim cum copiis Numidiæ fines ingressus, castello in montis loco munito locato, in quod Juba, belli gerendi gratia, et frumentum, et res cæteras, quæ ad bellum usui solent esse, comportaverat, vi expugnando est potitus.

⁶⁰ Ex oppido Tisdro.) Intus sita Tisdrus, reductior a mari, a Thapso in meridiem: Antonino *Tisdrus Colonia*: Ptolemæo *Thysdrus*, Θύστρος: nostro inferius *Tisdras*.

⁶¹ In quod tritici modium millia ccc.) MSS. regia, et Thuan. in quod, teste Goduino, vulgo in quo. Deinde *modium* Latine legendum: non *modia*, ut quidam olim ediderant.

⁶² P. Silius interim.) De quo supra cap. 9. sect. 25.

CAPUT XVI.

Cæsar Ruspnam versus proficiscitur, accedit ad munitiones Scipionis. Scipio, et Labienus copias educunt. Cæsariani, pulsus iis, qui ad præsidium erant, loco munito potiuntur. Labienus suis auxilium fert, Julianis eum insequentibus, et multos occidentibus.

Cæsar, postquam legionibus veteranis xx. equitatu, ³⁷ levique armatura copias suas ex secundo comœatu auxerat, naves vi. onerarias statim jubet Lilybeum ad reliquum exercitum transportandum proficisci: ipse vi. Kal. Febr. circiter vigilia prima imperat, speculatores, apparitoresque omnes ut sibi præsto essent. Itaque, omnibus incisiis, neque suspicantibus, vigilia tertia jubet omnes legiones ex castris educi, atque se consequi ⁶³ ad oppidum Ruspnam versus, in quo ipse præsidium habuit, et quod primum ad amicitiam ejus accessit; inde parvulam declivitatem digressus, sinistra parte campi, propter mare legiones ducit. Hic campus mirabili planitie patet millia passuum xv., quem jugum ingens a mari ortum, neque ita præaltum, velut theatri efficit speciem. In hoc jugo colles sunt excelsi pauci, in quibus singulæ turres, speculæque singulæ perveteres erant collocatæ; quarum apud ultimam præsidium, et statio fuit Scipionis. ³⁸ Postquam Cæsar ad jugum, de quo docui, ascendit, in unumquemque collem turres, castellaque facere cœpit, atque ea minus semihora efficit; et postquam non ita longe ab ultimo colle, turrique fuit, quæ proxima fuit castris adversariorum, in qua docui esse præsidium, stationemque Numidarum, paulisper commoratus, perspectaque natura loci equitatu in statione disposito, legionibus opus attribuit, brachiumque medio jugo ab eo loco, ad quem pervenerat, usque ad eum, unde egressus erat, jubet dirigi, ac muniri. Quod postquam Scipio, Labienusque animadverterunt, equitatu omni ex castris ducto, acie-

⁶³ Ad oppidum Ruspnam 23. Sic et infra c. 31. sect. 80. versus.) Vide supra cap. 7. sect. ad mare versus concedi.